

Programunk és az irodalom

Josip Vidmar

Vita-bevezető ismertetésem tárgya a Jugoszláv Kommunista Szövetség programjának jelentősége, az írók és az irodalom számára.

Valaki talán meglepődik azon, hogy a napirenden forgó téma lényegében véve mégis némiképp politikai is, habár az irodalomra vonatkozik, hiszen az írók kongresszusának mindenekelőtt irodolommal kellene foglalkoznia. De bármennyire különbözik is a mi munkánk a súlyos és kemény valósággal foglalkozó politikai tevékenységtől, korlátolt és túlságosan kényelmes dolog volna szemet hunynunk és nem látunk a politikai tényezők fontosságát. Igaznak bizonyult az, amit — Napóleon és Goethe után — már két ízben is mondott kongresszusainkon tisztelt elvtársunk, Miroslav Krleža, az ugyanis, hogy az ember sorsa, az új kor emberének sorsa: a politika. És mivel a sors lényegbepáholóan emberi kérdés, világos, hogy a politika is az irodalom érdeklődési köréhez tartozik. Ezért politikai dolgokról is beszélek, természetesen csupán a legszélesebb — és ha sikerül — a legfontosabb vonalakban. Úgy beszélek majd róluk, mint a mi hivatásunk embere. Természetesen tudom, hogy nem beszélhetek valamenynyünk nevében, noha úgy tűnik nekem,

hogy annak a lényege, amit mondok, nem lehet érthetetlen vagy elfogadhatatlan bárki számára is, aki komolyan gondolkodik e problémákon.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség új programjának alapeszméje a szocializmus. A programban összegyűjtött és megszerkesztett gondolatok egész gazdagsága ebből az eszméből ered és ebbe torkollik vissza. Engedjék meg tehát, hogy egy kissé foglalkozzam ezzel a gondolattal, mert ez a végső mértéke mindazoknak a dolgoknak, amelyekről itt szó lesz. Számomra a szocializmus annak a társadalmi rendnek a fogalma, mely megvalósítja majd az ember szabadságát és az emberi lény számára lehetővé teszi a szélesebbkörű és magasabbfokú fejlődést. Magától értetődik, hogy ebbe a jövőbeli társadalmi rendbe tartozik az osztályok kiküszöbölése, az emberek és népek kihasználásának, a magántulajdonnak a megszüntetése is, és így tovább. Mindez azonban csupán eszköz és azoknak a körülményeknek a leírása, melyek közegette ez a cél elérhető. A végső cél az ember, a magasabbrendű és teljesebb ember, aki megszabadult a tulajdonjog terhédtől, mentesült létének bizonytalanságától és megmenekült mindattól, ami önzésre indítja és mind-

attól, ami előidézi, hogy munkája robot és szenvedés, ne pedig az alkotóerő öröms kifejtése legyen. Röviden, a cél a valóban szabad és a végső lehetőségek határáig fejlett és tehermentesített ember, akit a belső erők, melyek a terhes és gyakran csúf létért való harcban élték ki magukat, új életbe visznek — olyan életbe, amelyről ma talán csak a kiválasztottak tudnak —, és talán ennek az új életnek még teljesen nem is sejtett, felszabadított formáiba. A szocializmus ilyen értelmezésben, nagy és drága ügye az egész emberiségnek. Ez vagy ehhez hasonló szocializmus szaklalta talán Bernard Shaw-t, hogy még hetven évvel ezelőtt utaljon erre a gondolatra és Oscar Wilde-t, a dekadens, l'art pour l'art-felfogású szélsőségesen individualista, de mégis zseniális ösztönű író, annak megállapítására, hogy a szocializmus az egyetlen út az igazi, valódi individualizmus felé és Thomas Mannt, hogy tíz-egynéhány évvel ezelőtt megírja, hogy manapság minden értelmiségi többé-kevésbé szocialista. Idézem Albert Einsteint is, aki egy cikkében világosan kifejezte ezt a gondolatot: „Meggyőződésem, hogy csak egy eszköz van, amellyel meg lehet szüntetni az ember súlyos és kinszenvedéses helyzetét. Ki kell ugyanis építeni a szocializmust, különleges nevelési rendszerrel, amely szocialista célok felé irányul... El kellene érniünk, hogy az egyén ne csak személyes tehetségét ápolja, hanem felelősséget is érezzen felebarátja iránt, hogy ne úgy legyen, mint ma, vagyis hogy a nevelés ne csak a hatalmat és a sikert tekintse nagy-nak” — mondja Einstein.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség programját olvasva folytonosan a szocializmusnak erről az emberi céljáról gondolkoztam. A program általános tájékozódásunk ügyeit tárgyalja, külső viszonyaink és belső életünk ügyeit. Betekintést nyújt a világon és nálunk végbemenő társadalmi történésekbe és egyben mélyen elemzi a jelent, folyamataival együtt, melyekből feltűnik előttünk a jövő képe és a jövőhöz vezető út. A jelen idő szocialista gondolatának alapproblémáival találkozunk a programban: a szocializmusnak a korszerű világban való helyzetével, a különböző társadalmi szerkezetű államok békés és egyezményes koegzisztenciájának lehetőségeivel, a szocialista irányvonalú világ egységével és egységességével, a munkásmozgalmak és a független szocialista országok közötti viszonyokkal, a különböző nemzetiségű

államoknak a szocializmusba vezető különböző útjaival, az átmeneti idő kérdéseivel és az állam szerepével ebben az időben, a Párt szerepével az átmeneti időben és így tovább. És ha az ember figyelemmel kíséri az erre a sokrétű problémáikára vonatkozó terjedelmes és meggyőző gondolatokat, a realitás iránti érzékkel teli elgondolásokot, meg kell értenie a bármely oldalról jövő kifogások ellenére is — vagy éppen e kifogások miatt —, hogy ezek a gondolatok mennyire igazak, önmagukban véve mennyire harmonikusak és milyen egyszerűek. Egyetlen egy gondolat ez, amely felöleli a világ száz meg száz problémáját, gondolat, amelyet úgy élünk át, mint eredetit, mint a miénket, mely a mi tapasztalatainkból, a mi szellemünkben nőtt ki, és egyben az élőknek felfogott dialektikus materializmusból. Ami pedig a legfontosabb: ez a gondolat mindig és mindenütt valóban emberi. Amikor ez a gondolat felméri a szocializmus erejét a mai világban, azt az erőt, mely a legkülönbözőbb emberi törekvésekben jut kifejezésre, amikor síkra száll a koegzisztenciáért és a tömbpolitika ellen, amikor a szocialista országok valóságos függetlenségéért száll síkra, azért a jogukért és kötelességükért, hogy egyéni utakat törjenek a szocializmusba, amikor részletezi az állam elhalását és a Párt szerepét az átmeneti időben, ezt a gondolatot mindig és mindenütt az emberét való gondoskodás vezérli és az a meggyőződés, hogy a szocializmust nem lehet akárhogyan, akármilyen eszközökkel vagy csupán a technika haladásával és a társadalom megszervezésével elérni, hanem ebben a szakadatlan folyamatban sohasem szabad szem elől téveszteni a konkrét embert, a jelen és a jövő emberét, és hogy a jövő szocializmusát a mai emberben kell előkészíteni és fejleszteni, úgyhogy ezt az embert óvatosan, értelmesen és erkölcsi egyénisége iránti érzékkel vezetjük.

Hangsúlyozom, hogy ez a gondolat közvetlenül behatol életünkbe és a mi realitásunkat alkotja, meg mindazt, amivel napról napra foglalkozunk. A programban kifejezett szellem szabja meg életünk jellegét, ez szabja meg hőmérsékletét és hangulatát, amely mindama nehézségek és hiányok mellett, melyek felmerülnek, amikor ezt a szellemet átvisszük a valóságba, alapjában véve mélyen pozitív, tele van alkotóképességgel és önmagába vetett hittel. Ez a hit indokolt. Nagy és jelentős forradalmat valósítunk meg anélkül,

hogy sértenék az egyén emberi méltóságát. Ez pedig nagy dolog, ellentétben azzal, amit a mai világban látunk. Ez indokolja öntudatunkat és azt a harcias hangulatot, amely mindenkit áthat, akit nem hoznak zavarba az apró kellemetlenségek. Mindenkit, aki nem túlságosan türelmetlen és akinek természetes érzéke van a történelem lépése iránt, amely sohasem érte és sohasem érheti utól az emberi kívánságokat és álmokat. És még valami: azok közé a legfontosabb ismérvek közé, amelyek segítségével felbecsüljük az élet és az ember értékét, valamennyien besoroljuk a feleletet is arra a kérdésre, hogy mi ennek az életnek a tartalma, mi ennek az embernek a tartalma. Miért él valaki? Vannak emberek, akik csak azért élnek, hogy éljenek. De olyanok is vannak, akik valamilyen ügyért élnek, valamért, amit magasabb rendű értéknek tartanak. Ezek azok, akik iránt valamennyien elismeréssel adózunk, mert életüknek van értelme, az élet értelme pedig pótolhatatlan értéke mindannak, ami emberi. Ugyanez az eset a kollektív individualitással is. Összes tételeink arról beszélnek, hogy közösségünk az egész emberiségnek egy nagy ügyéért él. Közösségünk életének határozottan magasabbrendű értelme van. Nézzünk meg csak más hasonló közösségeket a világban. Hányat találunk, amit valóban így értékelhetünk? Néhány évvel ezelőtt meglátogattott egy nagyon gazdag és meg kell mondanom, nemeslelkű gyáriparos, egy nyugateurópai országból. Meg akart nyerni a nyugateurópai demokráciának, amit véleménye szerint nálunk is be kellene vezetni. Beszélgetésünk több órán át tartott s igen érdekes volt. Nem akarom felsorolni az összes érveket és ellenérveket, melyeket kifejtettünk mindegyikünk a maga tétele mellett, hanem csak vitánk záró szakaszát ismertetem. Miután meghánytunkvetettünk minden lehetséges nézetet, feltettem a kérdést: — Önnek az a meggyőződése, hogy demokráciájuk az egyedüli helyes és emberi, s ezért nekünk is ajánlja. Meg tudná-e azonban mondani, hogy mi az ön demokráciájának végső erkölcsi effektusa? Megmondhatja-e például, mi lelkesíti önkönél az embert? Miért él az ember? Miben látja munkájának, törekvéseinek értelmét? Hosszabb gondolkodás után azt felelte, hogy nehéz ugyan válaszolni erre a túlságosan általános kérdésre, de mégis mondhatja: hogy náluk lényegében véve az egyén a kényelemért, a szórako-

zásért, a kellemes weekendért él és dolgozik. — És ez minden? — kérdeztem. — Körülbelül minden — felelte. — S ezért a vívmányért ajánlja nekünk demokráciájukat? Már bizonyos idő óta Jugoszláviában él. Hát nem érezte meg, hogy a mi életünknek mégis másfélé az értelme, hogy más lendület viszi, hogy mi másfajta tudatot hordozunk magunkban az életről. Ezt elismerte, de nem tudott döntené, amikor feltettem neki a kérdést, hogy okos dolognak tartaná-e, ha mi ezt az álláspontunkat felcserlőnénk a kellemes weekend-ekről való álmokkal. De elég erről a beszélgetésről. Csak jobban ki akartam domborítani, hogy a mi életünk értelme nem üres absztrakció, hanem élő és erős hatás, ami behatol mindenbe, amit átélünk. Ez a hatás teremti meg életünk légkörét, ad neki belső erőt, mely éppen olyan reális és kétségbevonhatatlan, mint a kenyér meg a víz. Tompa ember az, aki ezt a légkört nem érzi, noha nem könnyű tudatosan észrevenni, hiszen a légkör szakadatlanul körülveszi az embert, mindenki benne lélegzik, benne él. De mégis — ez így van. Igen sok és egészen egyszerű emberektől hallottam, akik külföldről tértek vissza, hogy az idegen világban, igaz, szép az élet, de ott nem tudnának élni, mert valami hiányozna nekik. Megértettem őket: hiányozna nekik az élet, amelynek értelme van, akár tudatában vannak ennek, akár nem. Márpedig ez pótolhatatlan érték különösen nekünk, írónak. El sem tudom képzelni a mi munkánkhoz "eltétlenül" szükséges derűs, lelkes hangulatot, ha kényszerítve lennék olyan közösségben élni, melytől azt, amiről beszéltem, nem kaphatnám meg. És mindez annak a szellemnek a megvalósulása, ami benne van a Jugoszláv Kommunista Szövetség programjában. Jó, ha ismerjük munkánknak ezt a megfoghatatlan, de reális összetevőjét, mely nélkül aligha lehetnénk azok, amik vagyunk.

Ezek után az általános megállapítások után, amelyeket semmiképpen sem szabad mellőznünk, sem elfelejtenünk, hanem folytonosan szemünk előtt kell tartanunk, rátérek fejtegetésem alapvető céljára, a Jugoszláv Kommunista Szövetség programjának arra a részére, amely közvetlenül érinti hivatásunkat, a Kommunista Szövetség viszonyait a kultúra és a művészet iránt. Erről az anyagról főképp a program tizedik fejezete szól, de már a kilencedikben jellegzetes és jelentős utalást lelhetünk a később ismertetett tételekre, „a nép

kulturális alkotóképesége fejlesztésének lényeges jellegzetességei" között, ahol a következőt is találjuk: „a közművelődési, tudományos, művészeti és kulturális élet felszabadítása a hatósági szervek adminisztratív beavatkozása alól, mentesítése a kulturális alkotás etatista, pragmatikus felfogásától, azáltal, hogy megteremtettük és tökéletesítettük a társadalmi öngazgatás rendszerét a közművelődési, tudományos és egyéb kulturális intézményekben és szervezetekben". Az ezekben a szavakban rejlő gondolat később, a tizedik fejezetben kibővítve így található:

„A Jugoszláv Kommunista Szövetség azt a nézetet vallja, hogy a tudomány és a művészet annál jobban megfelel a haladás tényleges érdekeinek, minél merészebben lát hozzá, mindegyik a maga módján és a maga eszközeivel, hogy felfedje és megismerje az igazságot a természetről és a társadalomról, az emberről mint társadalmi lényről, az ember viszonyáról a természet és az emberi társadalom bonyolult problémái iránt és egész szellemi alkataiban magának az embernek roblémái iránt — s ezért sikra száll az alkotás tényleges szabadságáért a tudományban és a művészetben. A tudomány és a művészet társadalmi feltételezettségéből és nagy szerepéből kiindulva, a Jugoszláv Kommunista Szövetség egyúttal elutasítja a tudomány és művészet társadalmi szerepéről alkotott marxista nézetek mindenféle pragmatikus elferdítését, valamint a tudománynak és a művészetnek a napi politikai érdekek eszközévé való degradálását. A Jugoszláv Kommunista Szövetség egyúttal sikra száll az olyan „elméletek" ellen, amelyek a szabadság elvonatkoztatott értelmezése nevében tulajdonképpen megszüntetik a tudományos és művészi alkotás igazi szabadságát és gyakorlatilag reakciós politikai irányzatoknak rendelik alá. A következetesebb szocialista társadalmi viszonyok és a szocialista demokrácia fejlődése hazánkban megköveteli, hogy a Kommunista Szövetség eszmei szerepe ne legyen a dogmatikus ítélőbíró szerepe a tudományos és művészeti irányok, iskolák és stílusok tekintetében.”

Ezek a tételek, amelyeket alig szükséges magyarázgatni, lényegében felölelik a Jugoszláv Kommunista Szövetség kultúrpolitikáját és irodalompolitikáját is. Lényegük az, hogy hiszünk a tudományos és művészeti alkotómunka teljes szabadságának hasznos voltában. Ezért ennek a kultúrpolitikának a törekvései elsősorban oda irányulnak,

hogy megszabadítsuk a kulturális életet a hatósági szervek közgazgatási beavatkozásától, hogy felmentsük az irodalmat minden olyan követelmény alól, hogy a napi érdekek eszközéül szolgáljon, s egyidőben elvessük azt is, hogy dogmatikus bíró legyen irány, iskola és stílus tekintetében. Ez a három irányzat teljes biztosíték munkánk és egész kulturális életünk valóságos szabadságára. És ha megtekintjük a helyzetet más szocialista országokban és összehasonlítjuk a magunkéval, csak akkor látjuk világosan, mi az, amink van, és amit ez a program megerősít.

Világos, hogy a programnak e tételei miatt is szereztük meg a revisionista nevet. A keleteurópai országoknak majdnem valahány folyóirata már néhány hónap óta visít az mi kulturális, azaz irodalmi revisionizmusunk ellen, de a sajátjuk ellen is. A miénk ellen természetesen ezt indokolva teszik. Mert mi nem tudunk kultúrdekretrizmusról, nem ismerjük a központi vezetőség „postanovljenijá”t, kinyilatkoztatásait minden lehetséges művészeti problémáról, nincs dekrétumos, egyedüli üdvözítő művészi stílusunk, amit ott szocialista realizmusnak neveznek és amiről senki sem tudja megmondani, hogy tulajdonképpen micsoda és milyen, ahogyan ezt nemrégiben Prágában Mihail Solohov hangsúlyozta, hacsak el nem fogadjuk a „perspektív” realizmus megfogalmazását, amit Lukács a kelet-németországi írók tavalyi kongresszusán adott és amely szerint Tolsztoj Leót kellene a legtökéletesebb szocialista realistának tekinteni. Mi nem tudunk a dekrétált bürokratikus derülátásról sem, és a borúlátásnak még korlátozott üldözéséről sem. Minket nem fenyeget a veszély, hogy individualizmusunk miatt megkorholnak bennünket, sem az, hogy elítélnek formalizmus miatt, ami odaát oly könnyen megtörténik minden művésszel, ha természeténél fogva szenvedélyes művészeti kutató és feltaláló, noha ez másképp úgyszólván nem is lehet. Nálunk nincs előírás holmiféle „konfliktus nélküli” irodalomról és még kevésbé ilyen drámáról, erről a drámai összeütközések nélküli irodalomról, ami mindenki előtt, aki ismeri az irodalmat, tiszta értelmetlenség és contradictio in adjecto. Ezért nálunk nem is fordul elő, hogy jutalmat adnak a művészeknek, azután visszaveszik tőlük, s hogy egyes külföldi írók ma kegyeinkben vannak, holnap pedig a szocializmus ellenségeinek bélyegezzük őket. Nálunk nincsenek Sztalinok, akik beavatkoznak a tuda-

mányos munkába és kötelező utasításokat adnak még a nyelvtudósoknak, a biológusoknak is, és ki tudja, kinek még. Nálunk nincsenek Liszenkók és hasonló botrányok, sem olyan jelenségek, amilyen a Szovjet Kommunista Párt Központi Vezetőségének az idén május 28-án kelt „kinyilatkoztatása”, amely érvényteleníti az 1948 február 10-én hozott, immár tíz esztendő óta hasonló „kinyilatkoztatást”, amely bizonyos szovjet operák és zeneszerzők értékelésére vonatkozott, az sem történhet meg nálunk, hogy a vezető zenei folyóirat ebből az alkalomból vezércikket közöl, melyben az új „kinyilatkoztatás” alapján új korszakot jelez a szovjet zenében, olyan cikket, amit szabad ember szénykezés nélkül el sem olvashat. Természetesen, még kevésbé lehetséges nálunk olyan kötelező utasítás az írók számára, amilyent Mao Ce-tung adott: „Írjatok a munkások, a parasztok és a katonák számára”, amely Kínában kötelező alkotórésze minden nyilvános irodalmi vitának és bármely író minden nyilatkozatának. Mi mindig azt hittük, hogy egyszerűen emberek számára írunk, és mindig a minket vezérlő ösztön szerint jártunk el, ahogyan Csajkovszkij egyik levelében mondja: „Mégis azt hiszem, hogy egyes választottaknak ennek a zenének a hallgatásakor elfog majd az az érzés, mely engem áthatott, amíg komponáltam. Ezzel semmiképpen sem azt akarom mondani, hogy zeném annyira jó, hogy a semmibe vett tömeg számára hozzáférhetetlen. Semmiképpen sem értem ugyanis, hogy valaki előre a nagy tömegek számára, vagy pedig néhány kiválasztott számára akarjon írni. Véleményem szerint csupán közvetlen érzéseink után kell mennünk, nem törődve azzal, hogyan tetszik az majd az emberiség eme vagy ama részének”. Csajkovszkij ma — amennyire individualista alkotóelvé ellenére is és természetesen „kinyilatkoztatás” nélkül — egyik legkedveltebb zeneszerzője a szovjet zenei közönség legszélesebb köreinek, sőt talán még a vezető politikusoknak is. Ezért nálunk nincsenek olyan teljesen értelmetlen utasítások sem, hogy az íróknak ki kell menniök a nép közé, olyan utasítások, melyek abból a naív elképzelésből erednek, hogy az ilyen tapasztalat, mint építőanyag behatolhat az író szellemének azokba a rétegeibe, amelyekben a művészi munkák születnek. Az ilyen tapasztalat legjobb esetben csak riportanyag lehet. S ezért végül nálunk nem tudunk az írók elleni undorító testi megtorlásokról sem, ami-

lyenek odaát előfordultak és még mindig napirenden vannak.

A program tezedik fejezetének idézett tétélei miatt, és a mi meg az ő kulturális életük között fennálló helyzetbeli különbségek miatt a Kommunista Szövetség ellen Keleten nagyon felhördültek, s minket, jugoszláv írókat, vagy pontosabban szólva közülünk meglehetősen sokat személyes szemrehányásokkal is illetnek, hogy irodalmi revizionisták vagyunk. Felelni kell ezekre a szemrehányásokra, de úztaál nem bocsátkozom vitába a lenini elvek szűkebbül és leegyszerűsített magyarázatai miatt, melyek az úgynevezett „irodalmi pártszerűséget” érintik és amelyekre ellenfeleink eszmeileg támaszkodnak. Számunkra a kérdés világos és az ő Lenin-magyarázatuk tulajdonképpen csupán ennek a magasröptű szellemnek a sztalinai lefokozását jelenti. Érinteni fogom azonban az alapvető észrevételeket, amelyekkel ebben a hadjáratban bennünket, írókat illetnek. Természetesen itt is csak a szovjet polemikára szorítkozom, mert vitatkozni olyan emberekkel, akik semmi mások, csupán visszhangjai Szovjetének, értelmetlen dolog. És teljesen lehetetlen, hogy feleljek az olyanfajta kínai íróknak, mint például Lyu Paj-ju, az írószövetség titkársági tagja, aki támadását a jugoszláv kommunisták és ellenünk, írók ellen, különösen pedig személyesen én ellenem szervezték hírharangjában. A „Ven-Ji-Bao”-ban nyilvánosságra hozta, egyszerűen szidalmazva a Kommunista Szövetséget és minket, kartársait, és — de ezt csak példaként veszem — valóban kivételes éleselméjűséggel csekélységemet „az emberfölötti ember” hírnökének nyilvánít ki s majdnem a felfelfélet harcosának, csupán azért, mert egy ízben merészkedtem Nietzsche „A tragédia születése” című művét idézni, egy írást, mely abban az időben keletkezett, amikor még magának Nietzsche-nek sem volt sejtelve „Übermensch”-éről. Nem, az ilyen, hogy úgy mondjam, látnoki gondolattal — nem vitázom.

A szovjet szemrehányások nagyjából véve kétirányúak: kifogásolják, hogy elvetjük a szocialista realizmus dogmáját, mint egyetlen valóban szocialista stílust, és kifogásolják humanizmusunkat. A szocialista realizmust már említettem. Mondottam, hogy tulajdonképpen az irodalmi gondolkozóra nézve homályos és teljesen meghatározatlan fogalom, mely semmit sem nyer azzal, hogy holmi V. Ozerov a „Novi mir”-ben úgy

írja le, mint művészetet, amely „alapvető küldetését az új szocialista viszonyok szenvedélyes afirmációjában, a kommunista párt és a szovjet állam érdekeinek meggyőződésből eredő szolgálatában látja”. És mi történnék, ha ezeknek az érdekeknek a szolgálatában látná küldetését például a fanatikus típusú író? Továbbá, ha az ilyen vagy más érdekek szolgálata a fő kritérium a realizmus meghatározásához, akkor annyi különféle realizmusnak kellene lennie, ahány különféle nagy érdeke létezhet az emberiségnek: katolikus realizmus, pravoszláv, muzulmán realizmus, azután különféle állami és nemzeti realizmusok és így tovább. Valaha világos elképzelést kerestem a szocialista realizmusról ennek az irodalmi eszmének a kezdeményezőjénél, Maxim Gorkijnál, aki megpróbálta a múlt két pozitív célját, a kritikai realizmust és a forradalmi romantizmust a szocialista realizmus új stílusává egyesíteni. Elmékedése nem volt képes meggyőzni, különösen azért, mert ebben a kombinációjában a realizmusból kihullott a bíráló fogalma és mert új stílusa csupán dicshimnuszra emlékeztetett. Ez az érzésem időjárással csak megszilárdult, mert sehogyan sem lehetséges és nem véletlen, hogy a „lakirovka” szovjet fogalma, ami a dolgok idealizált ismertetését jelenti, éppen Gorkij receptjének alkalmazásában keletkezett, vagyis a szocialista realizmus alkalmazásában. Hát nem sokatmondó jel ez?

A szovjet vitázók elszörnyednek már attól a gondolattól is, hogy az irodalom mindig kritikus volt és hogy ilyenek is kell maradnia. Íme, mit ír erről a már említett Ozerov az én rovásomra (noha számára én csak egy vagyok a sok közül): „Amint látjuk, Josip Vidmar olyan irodalom híve, amely alapcélul az illetékes társadalmi rend, tehát a népi szocialista rendszer bírálatát tűzte maga elé.” Mindabból, amit írtam, teljesen világos, hogy a társadalmi bírálat számomra általában nem alapvető célja az irodalomnak. De ha már arról az irodalomról beszélünk, amely a társadalom képét akarja nyújtani, nem tehetem, hogy meg ne ismétljem véleményemet, hogy az irodalomnak bírálóknak kell maradnia, mert minden emberi társadalomnak vannak hiányosságai. Vegyünk egy kezünk ügyébe eső példát. A Szovjet Kommunista Párt XX. kongresszusa elég sok valóságos hiányosságot állapított meg a szovjet társadalom szervezetében, s e hiányosságokat röviden „az egyéniség kultusza” kifeje-

zéssel takarta be. Úgy mondom: hiányosságokat az egész szovjet társadalom rendszerében, mert teljesen világos, hogy ezeknek a hiányosságoknak nem lehetett csupán személyesen Sztalin az okuk, hanem ugyanannyira valami szélesebbkörű, általános tényező is, a szovjet társadalomnak és eszmeiségnek bizonyos különlegességei. Itt nem óhajtom részletezni ezt a jelenséget. Csak fel akarom vetni a kérdést: melyik író érte el ezt a célt, melyik szolgálta jobban a pártot és a Szovjetszövetséget és melyik használt többet neki, az-e vajon, aki ezt az állapotot elemezte és magyarázta (ha merte), vagy pedig az, aki „szenvédeylyesen affirmálta” a XX. kongresszus előtti állapotot, ahogyan „szenvédeylyesen affirmálta” magát a kongresszust is, és ahogyan „szenvédeylyesen affirmálta” a kongresszus utáni állapotot is?

Ez az egyszerű kérdés, mellyel búcsút mondok a szocialista realizmus problematikájának, közvetlenül ahhoz a másik észrevételhez vezet bennünket, amit gyakran hallunk a Szovjetszövetségből. Ahhoz az észrevételhez ugyanis, amely a mi humanizmusunk rovására esik. Azt mondják, hogy a valóság iránti viszonyunk nem szocialista humanizmus, hanem holmi elvont humanizmus, angyalian gyengéd, keresztény-céhszerű humanizmus, vagy pedig olyan humanizmus, amit ők „mehkoteleszen”-nek neveznek, ami puhányszerűt jelent. Különösen elszántan és bátran beszél erről a problémáról a már említett Ozerov, noha a hasonló filippikák íróinak neve — légió. Ozerov nem hiába adta cikkének ezt a címet. „A proletár humanizmusról és az elvont moralizálásról”, Írásának patétikus önhiátsége ellenére az a véleményem, hogy jobban tette volna, ha ehhez a kérdéshez hozzá se nyúl. Indokolása szerint a szovjet irodalmat áthatja „a dolgozó nép, a szocialista állam érdekeinek aktív szolgálata”. Ozerov (és nemcsak ő) szerint ennek az aktív szolgáltatnak természetesen kritikamentesnek, fegyelmzettnek, sőt ennél is többnek: szenvédeylyesen afirmatívnak kell lennie. És akkor érdemli meg az elismerést, ha ilyen, akkor érdemli meg, hogy részt vegyen a szocialista viszonyok kialakításában, és így tovább.

Állítsuk most ezt az álláspontot a valósággal szembe. Nem szívesen teszünk, de Ozerov ezt akarja. Vegyük az átlátszóan megrendezett pörök végeláthatatlan sorozatát, melyek egész biztosan a szocialista viszonyok közé tartoz-

nak és amelyek olyan sok jelentős ember halálát eredményezték. Ezeket az embereket aztán néhány év múlva rehabilitálták és lemostak róluk minden hibát, természetesen a sírban. De Ozerov szocialista poetikája nemcsak kritikátlanúságot követel, hanem ennek a valóságosnak szenvedélyes afirmációját is, mert maga ez a szenvedélyes afirmáció az igazi proletár humanizmus, s ennek nincs semmi köze — és nem is akarja, hogy legyen — az elvont moralizáláshoz, vagyis a mi humanizmusunkhoz. Egyet mindenesetre el kell ismernem. Humanizmusának semmiféle hasonlósága sincs sem a mi humanizmusunkkal, sem pedig semmiféle nekünk ismeretes más humanizmussal a világon. A mi humanizmusunk természetesen másféle. És ez nagy elégtétel nekünk, aminthogy nagyon is meg vagyunk elégedve, ha ez az elkeseredett szószátyár azt mondja, hogy a mi véleményünk „tárgyilagosan valósággal csodálatos módon egybevág a jugoszláv vezetőknek a szocialista állam és kommunista párt szerepét tagadó állásfoglalásával”.

Ellenfeleink humanizmus tekintetében gyakran összehasonlítanak, de még gyakrabban azonosítanak bennünket nyugati ellenségeinkkel. Tudjuk, hogy a nyugati országokban, mint általában a világon mindenütt, ma igen sok kitűnő ember él, aki a világ előrehaladása és a szocializmus érdekében gondolkodik és cselekszik. Ha velük hasonlítanának össze bennünket, nem volna mit kifogásolnunk, de ők azokkal a nyugati szellemi jelenségekkel akarnak azonosítani bennünket, amelyek ma az ottani társadalom elég széles rétegei hangulatának külön jellegzetességet adnak és amelyek — sajnos — befolyásukat kiterjesztik az élet minden területére. Hogy mit értek ez alatt? Albert Einstein „Miért szocializmus?” című cikkében jó tíz évvel ezelőtt leírta ezt a véleménye szerint gyakori jelenséget, idézve egy rövid választ abból a beszélgetésből, amit egy okos és nagyon kulturált amerikai értelmiséggel folytatott. A nagy fizikus kinyilvánította álláspontját, hogy mindenáron meg kell akadályozni az egész világra kiterjedő összeütközést, mert ez bizonyosan az emberiség végső katasztrófája lenne. Erre beszélgető társa „teljesen higgadtan és hidegen” — ahogyan Einstein mondja — megkérdezte: „És miért harcol ily makacsul az emberiség ügyéért?” Nem óhajtja kiemelni, hogy ez a kérdés egyszerűen érzéketlen és cinikus.

Nem, valószínűleg bizonyos rezignációból keletkezett, talán a kilátástalanság, távlattalanság érzéséből, bizonyos elkeseredésből, talán erkölcsi kimerültségéből, mely rokona a teljes ürességnek. Kétségtelen, hogy ez a hangulat alapjában véve embertelen, sőt emberellenes. Humanizmusunkat ezzel az állapottal összehasonlítni egyszerű abszurdum. A leírt antihumanizmus véleményem szerint behatol az irodalomba, általában véve a művészetbe is és abban külön dehumanizációt okoz, ami szemmel látható bizonyos nyugati áramlatokban és iskolákban. Pusztamentális spekulációkban nyilvánul meg, a képzőművészetnek csupán díszítésre való korlátozásában. De megnyilvánul az irodalomban is, mely vagy elvont groteszségekben éli ki magát, vagy az élet olyan ábrázolásában, mellyel nem akarunk és nem is tudunk semmi hasonlatosságot és együttlérést vállalni. Megnyilvánul a zenében is, amely nem akarja és többé nem is képes transzponálni az érzések hullámzását, hanem csupán a hangok raffinált kombinációja akar lenni. Gyakran úgy tűnik nekem, hogy ez az egész művészet elveszítette az életbe nyúló gyökereit, nem bűvöl el bennünket, nem serkent az életre, hanem közömbös nekünk, sőt kínoz bennünket és ellenszegülést ébreszt bennünk. Noha a művészetben nem kell elvetni a kísérletezést és az új formák keresését, mégis úgy gondolom, hogy ki kell vetni belőle mindazt, amit nem a jelentős tartalom miatt alkotnak és amelyben nem jut kifejezésre valamilyen emberi érték, valamilyen emberi problematikával áthatott szellem. Nem, azzal a humanizmussal, amit éppen vállaltam és amilyent fogamzási formájában Einstein mutatott be, nincs semmi közösségünk, ahogyan nem akarunk semmi közösséget holmiféle Ozerov úgynevezett proletár humanizmusával sem. A mi humanizmusunk élő, független, kritikus és a kultúrvilág legjobb hagyományaira támaszkodik. Tudja és hiszi, hogy a teljes embert csupán a szocializmus segítségével és a szocializmusban lehet megvalósítani, melyben szabadon kifejezheti magát, mert az elmélyülés és tökéletesedés lehetősége is csupán a szabad kifejezés útján lehetséges. A Kommunista Szövetség programja a művészi alkotómunka számára szavatolja a teljes szabadságot, ez pedig bizonyítéka annak, hogy szerzői, akik ezt a programot valóságunkból, népe-

ink kulturális és emberi tudatából merítették, igazán szocialista humanisták.

A kulturális szabadságnak a programban csak két korlátozása van, ha így nevezhetjük őket. A programban felsorolt antiszociális törekvések és okaik forrásai között le van írva, mint a múlt maradványa, a nem eléggé fejlett társadalmi-gazdasági bázis tükröződése is: „*a kispolgárság és a kispolgári értelmiség bizonyos rétegeinek távlat nélküli individualizmusa és romboló anarchizmusa, amelyek gyakran áll-liberalizmussal és „haladó jellegekkel” kérkednek, voltaképpen pedig passzív, megvető viszonyt hirdetnek az élet és a társadalom problémái iránt és gyakran a reakciós erők pozícióira süllyednek*”. Az ilyen jelenségek ellen indokolt a Kommunista Szövetség harca, ahogyan a program egy másik helyén mondja:

„A Kommunista Szövetség, amelynek alapvető célja a szocializmusért vívott harc, eszmei harcot folytat mindazok ellen a jelenségek ellen, amelyek csökkentik a hitet az emberben s az emberi alkotó erőben és képességben, hogy megváltoztassa a világot s az ember életét mindenki számára értelmessé, tartalmassá és emberivé tegye, vagy az olyan kísérletek ellen, hogy a tudomány és a művészet szabadságának örvé alatt tulajdonképpen reakciós és antiszocialista felfogások érvényesüljenek, vagy pedig aláássák a szocialista társadalom erkölcsi-politikai alapjait.” Ezeket a jelenségeket, amelyeket ebben a két idézetben leírtak, magyarázhatjuk, ahogy akarjuk, de az ellenük itt bejelentett harc az ember nevében és az ember érdekében eszmei harc. Mint ilyen, természetes és senki sem kifogáshozható sem a szabadság, sem az ember nevében. Ez a korlátozás tulajdonképpen nem is korlátozása az igazi, őszinte irodalomnak, mert az a művészet, amely a maga módján mindig az emberi szellem emelésére hivatkozik és lehetővé teszi, hogy az ember átéljen és értékeljen minden érzést, minden gondolatot, lényegében nem lehet ember-telen vagy emberellenes.

De, noha ebben az ismertetésben hangsúlyoztam a kultúra és az irodalom szabadságát, most a végén ismét ki kell domborítanom, hogy jelentősége semmiképpen sem haladja túl a programban található többi értéket, noha azok bennünket foglalkozásszerűen nem érintenek. Nem. Ha például figyelemmel kísérjük a program széleskörű és rugalmas gondolatát, amely tekintetbe

veszi a korszerű élet minden tényezőjét, akkor nekünk írónak néhány felbecsülhetetlen élményben van részünk. Az első az, hogy a program segítségével tudatára ébredünk annak, hogy tagjai vagyunk az emberiség óriási családjának, amely társultan munkálkodik a világ és az ember megmentésén, és amelyet nem korlátoz a fennálló politikai tömbök egyike sem, hanem az egész világon él, Keleten is, Nyugaton is, és előrehaladásra törekszik. Tagjai vagyunk az emberiség óriási családjának, melyben egyesek szabadságukért, mások a békéért, ismét mások az emberiség elmaradott részeinek segélyezéséért harcolnak, és újra mások a szocializmusba vezető útjukat keresik. A szocializmus tudatos és nem tudatos munkásai benne vannak ebben a családban, s természetesen beletartoznak keleti ellenfeleink is, akik bizonyosan őszintén fáradoznak az előrehaladásért és akiket ezért mindenképpen tisztelnünk kell, noha nem akarnak, vagy nem tudnak, vagy nem mernek megérteni bennünket. Van valami nagy és valóban emberi ebben a hatalmas érzésben, mely közülünk mindenkit hitelt, bátorsággal, mély elégtétel-érzéssel tölt el, valami, ami nem is olcsó és nem is primitív. A másik élmény a program értelme, amely semmit sem hanyagol el és semmit sem egyszerűsít merev és közönséges egyenesvonalasodással. Ez az értelem csupa élet, csupa mozgás, egy pillanatra sem engedi meg magának a kényelmet, sem a pihenést az elévült dogmák ölében. Van benne valami, ami hasonlít a művészet és az irodalom szelleméhez, amelynek szintén nem szabad tudnia szendergésről, sem örökké érvényes igazságokról, sem munkasámfákról. Mi bátoríthat fel bennünket jobban, mint ennek az értelemnek a tudata, és annak a tudata, hogy ez a nekünk rokon gondolat irányítja az életet körülöttünk és értünk, s valahová oda vezet, ahová sejtéseinkkel és törekvéseinkkel — akár tudatosan, akár félig öntudatlanul — mi magunk is törekszünk. A harmadik élmény a program őszinte és mély, de nem szentimentális és nem patétikus humanizmusa. Itt minden gondolat és minden megállapítás egyszerűen emberi, az emberért van, mert az ember valóban minden dolognak a mértéke, a jóké is — ha jók, a rosszaké is — ha rosszak, ahogyan hasonló módon mondotta a régi filozófus. Mindent azért gondoltak ki, hogy „az ember életét értelmessé, tartalmassá és emberivé tegye minden-

ki számára". Ki értheti ezt jobban és érezheti intenzívebben, mint mi írók, a szellemi sík szolgálói, akik ősidők óta gondolkodással, vallomással, szeretettel, elkeseredéssel, álmokkal és vágyakkal keressük az igazi és a teljes embert? Mindegyikünk mély meglepődéssel figyeli a programban azt a gondolatot, hogy az embert szolgáló minden, igazi mű a szocializmust szolgáló mű is, és mivel tudom, hogy a mi művünk is ilyen — noha különleges eszközöket használ, noha útjaival az emberi szellemnek csak a legfinomabb szerveire hat —, s megállapíthatja mindkét szel-

lemi erőnek, a politikának és az irodalomnak egymásba ömlését. Ez a két erő mindegyik a maga módján fejt ki hatást, más-más életszférákban, de lényegében egyetlen egy kifejezés az embernek ugyanarra a törekvésére, mely a létezés magasabbrendű formái felé irányul. Legyünk tudatában ennek az egységnek, ismerjük el, és művünk nagy erőt meríthet ebből az igazságból, melyet a Jugoszláv Kommunista Szövetség érdeméből a világ egész irodalmi politikájában ilyen élő módon és ilyen tiszta szívvel megláthatunk és ítélnünk.

Hornyik János fordítása

